

ΓΑ ΕΓΚΩΜΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΑΙ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΠΑΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑΙ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ
ΑΓΙΩΝ ΔΕΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγκωμίων τοῦ Θεοδώρου καὶ Γερασίμου Παλλαδᾶ συμπληροῦται ἡ δημοσίευσις ὅλων, καθ' ὅσον γνωρίζω, τῶν σωζομένων καὶ ἀνεκδότων μέχρι τοῦδε κειμένων περὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν Ἀγίων Δέκα πλησίον τῆς Γορτύνης. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὑπολείπεται πλέον εἶναι νὰ γραφῇ ἰδιαιτέρα μελέτη διαπραγματευομένη τὰ πρὸς τὸ μαρτύριον αὐτὸ συνδεόμενα θέματα καὶ συνθέτουσα τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

Ἐκ τῶν δύο ἐκδιδομένων ἐνταῦθα κειμένων τὸ ἐγκώμιον τοῦ Θεοδώρου Παλλαδᾶ παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὰς πηγὰς αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ ὅποιον συνετέθη. Ὁ συγγραφεὺς ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸ ἐγκώμιον Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου¹: Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Κρήτης, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν Θεόδωρον Παλλαδᾶν² καὶ κατὰ τὸν Συμεῶνα ἦτο Δέκιος³, ἐνῶ κατὰ τὴν Ἀφήγησιν⁴

¹) M i g n e, PG. 116, 566-574. Τὸ κείμενον χρειάζεται νὰ ἐπανεκδοθῇ, διότι ἢ εἰς Migne ἔκδοσις, βρῖθουσα τυπογραφικῶν λαθῶν καὶ γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τυχαίως ἐκλεγέντων κωδίκων, εἶναι ἀτελεστάτη.

²) § 4 «Καὶ ἐδῶ ἀνθύπατος Δέκιος».

³) M i g n e, ἐνθ' ἀν. 568.

⁴) § 2, 3. Ἐκδοσις P i o F r a n c h i d e' C a v a l i e r i, «Stu-
di e testi», 125, 1946, 6-40. Καὶ τοῦ κειμένου τούτου χρειάζεται νέα ἔκδοσις δι' ἀντιβολῆς καὶ τῶν ἄλλων δύο μὴ χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τοῦ Franchi-
de' Cavalieri κωδίκων, Chalciensis 88 καὶ Torinensis 80. Τὴν σωζομένην
ταύτην ἀφήγησιν ὁ Cavalieri τὴν χρονολογεῖ ἀορίστως «certo non dopo l'
VIII secolo». Νομίζω ὅτι terminus ante quem εἶναι τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀν-
δρέου (πρβλ. «Κρητικά Χρονικά» Γ', 1949, 89) καὶ terminus in quo ἡ μνεῖα
τῶν ἐπισκοπῶν εἰς 11, 4. Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀφηγήσεως ἀναφέρει ὡς ἐπι-
σκοπὰς ἰδρυθείσας ὑπὸ τοῦ Τίτου, ἐπιπλέον τῆς Γορτύνης, τὰς Κνω-
σοῦ, Χερρονήσου, Ἰεραπύτνης, Ἐλευθέρας, Λάπης, Κυδωνίας, Καντάνου καὶ Κισσάμου. Ἡ πληροφορία
αὕτη βεβαίως δὲν ἔχει ἱστορικὴν βάσιν, διότι προφανῶς ὁ συγγραφεὺς τῆς
Ἀφηγήσεως ἀνάγει εἰς Τίτον τὰς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὑπαρχούσας ἐπισκοπὰς:
ἡ παράδοσις δὲν ἀναφέρει ἀριθμὸν ἐπισκοπῶν ἰδρυθεισῶν ὑπὸ τοῦ Τίτου
(Παῦλος, πρὸς Τίτον 1, 6 «καταστήσης ἀνὰ πόλεις πρεσβυτέρους ὡς Εὐσέ-
βιος III, 4, 5 τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐκκλησιῶν [Migne, PG. 20, 220], Θεο-
δώρητος III, 3 Κρητῶν ὁ Τίτος [Migne, 82, 804], Μηνολόγιον

καὶ τὸν Ἀνδρέαν ἦτο Πλατίμαιος⁵, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἀμφότεροι ἀποδίδουν τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὸν ἀνθύπατον ὄχι εἰς τὸν Θεόδουλον, ὅπως ἡ Ἀφήγησις⁶ καὶ ὁ Ἡσύχιος⁷,

Βασιλείου Migne, 117, 601 ἐπίσκοπος χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀπεστάλη εἰς Κρήτην, Menologium anonymi Byzantini: προβαλλόμενος ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους τε καὶ διακόνους χειροτονήσας Latusen B., II, Petropoli 1912, 318. Δὲν γνωρίζω πόθεν ἀρυσθεὶς τὴν πληροφορίαν ὁ F a s c h e r E., Titus RE², VIA 1584 ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Τίτου ὡς ἐπὶ κεφαλῆς δώδεκα ἐπισκόπων). Θεωρῶν ἀπίθανον τὴν ἐρμηνείαν, ὅτι, ὑπαρχουσῶν καὶ ἄλλων ἐπισκοπῶν εἰς τὴν νῆσον, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀφηγήσεως θὰ ἀνέφερε μόνον τὰς ὡς ἄνω ἐννέα, νομίζω ὅτι τὸ κείμενον ἐγράφη καθ' ἡν ἐποχὴν ὑπῆρχον ἐννέα ἐπισκοπαί, συνεπῶς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τῶν ὀκτώ ἐπισκόπων Κρήτης εἰς Λέοντα τὸν Α' (ἐπισκοπαὶ Γορτύνης, Συβρίτων, Ἱεραπύτνης, Κνωσοῦ, Λάππης, Χερσονήσου, Καντάνου, Κυδωνίας. Schwargz E, Acta consiliorum oecumenicorum II, 5, 1936, 97) καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται ὁ εἰς Parisinus Graecus 1555 Α παρατιθέμενος κατάλογος 12 ἐπισκοπῶν (Ἀρκαδίας, Κνωσοῦ, Χερσονήσου, Σιτείας, Ἱεράς Πέτρας, Σουβρίτου, Λάμπης, Καντάνου, Κισσάμου, Κυδωνίας, Ἐλευθέρου καὶ Γορτύνης ὡς μητροπόλεως. Κονιδάρη Γ., Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν, Ἀθήναι 1934, 94)—προϋποτιθεμένου βεβαίως ὅτι ἡ αὔξησις τῶν ἐπισκοπῶν ἐγένετο προοδευτικῶς. Νομίζω ὅτι οὐδεμία δυσκολία ὑπάρχει νὰ δεχθῶμεν ὡς πιθανωτέραν χρονολογίαν τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Πρὸς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν ἀντιτίθενται ἄλλα στοιχεῖα, οὔτε γλωσσικὰ οὔτε ἱστορικά, ἐκ τῆς Ἀφηγήσεως. Περὶ δὲ τῶν ἀναπτυχθεισῶν περὶ τὸν ἀπόστολον Τίτον παραδόσεων πρβλ. Lipsius R. A., Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden II (Braunschweig 1884) 401 κ.έ. καὶ Hennecke E d., Neutestamentliche Apokryphen (Tübingen 1924) passim.

⁵) § 7, 2. Ἐκδοσις Λαούρδα Β., «Κρητικὰ Χρονικὰ» Γ, 1949, 108. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει δύο χειρογράφων τοῦ ἐννάτου πρὸς τὸν δέκατον αἰῶνα. Ἐκ τῶν ὑστέρων διεπίστωσα ὅτι καὶ τρίτον χειρόγραφον ὑπάρχει, πολὺ μεταγενέστερον ὁμως: Σακελλίωνος Ἰωάννου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήναι 1892) 186, κῶδιξ 1048 (ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος).

⁶) § 5, 2.

⁷) Στ. 99. Ἐκδοσις Ψαλιδάκη Εὐγ., «Κρητικὰ Χρονικὰ» Β, 1948, 573. Τὸ κείμενον, διασωθὲν εἰς ἓν μόνον χειρόγραφον, τοῦ 14. αἰῶνος, μετὰ πλείστων λαθῶν, ἐξεδόθη ὑποδειγματικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρκαδίας κ. Εὐγενίου Ψαλιδάκη. Λόγω τῆς στενῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς Ἀφηγήσεως καὶ τοῦ κειμένου αὐτοῦ (πρβλ. Franchi Pio de' Cavalieri, ἐνθ' ἄν. 26) εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν διορθώσεις τινές· οὕτω π.χ. εἰς Ἡσύχιον στ. 57 κ.έξ ἀντὶ «καὶ περιήγοντο μὲν κακουχούμενοι καθ' ἕνασιν τῶν ἐν τῇ πόλει βωμὸν ἐλκόμενοι βία· σπεύδειν τε τούτους μαροφαγεῖν» γραπτέον «καὶ περιή-

ἀλλὰ εἰς ὄλους μαζί⁸. Γνωσιν τοῦ Συμεῶνος προϋποθέτει ἐπίσης καὶ ἡ μνεία τοῦ τύπου τοῦ μαρτυρίου, Ἀ λ ὶ ν ι ο ν⁹. Τὸ Ἀλώνιον ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν Ἀφήγησιν¹⁰, ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλο στοιχεῖον ἀποδεικνύον ὅτι ὁ Θεόδωρος Παλλαδᾶς ἐγνώριζε τὴν ἄλλως εἰς πολὺ περιορισμένον ἀριθμὸν χειρογράφων διασωθεῖσαν Ἀφήγησιν¹¹, ὁρθὸν εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἡ πληροφορία αὕτη ἐλήφθη ἐκ τοῦ Συμεῶνος. Ἀντιθέτως ὁμοῦ ἀπὸ ἄλλην πηγὴν, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Συμεῶνα, προέρχεται ἡ μνεία τῶν ὀνομάτων τῶν μαρτύρων εἰς τὸ ἐγκώμιον τοῦ Θεοδώρου Παλλαδᾶ¹². Ἡ Ἀφήγησις¹³ καὶ ὁ Ἡσύχιος¹⁴ παραθέτουν καὶ αὐτοὶ τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, ὁ Θεόδωρος Παλλαδᾶς ὁμοῦ ἐστηρίχθη ὄχι εἰς αὐτούς, ἀλλὰ εἰς τὸ περὶ τῶν Ἀγίων Δέκα σχετικὸν σημεῖωμα ἐκκλησιαστικῶν μηνολογίων τῆς ἐποχῆς του. Τοῦτο εἶναι προφανὲς ἀπὸ ἀντιστοιχίαν ὑπάρχουσαν μόνον μεταξὺ τῶν μηνολογίων αὐτῶν καὶ τοῦ Θεοδώρου Παλλαδᾶ: κατὰ μὲν τὴν Ἀφήγησιν¹⁵, τὸ Μηνολόγιον Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Μηνολόγιον Βασιλείου ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἦτο μόνον ὁ Εὐάρεστος,

γοντο μὲν κακουχούμενοι καθ' ἕκαστον ἡμῶν ἐν τῇ πόλει βωμῶν ἐλκόμενοι βία σπένδειν τε τούτοις καὶ μιαιοφαγεῖν». 63 ἀντὶ θυμὸν γραπτέον θυμοῦ. 74 αὐτοχειρία. 75 βλασφημήσασιν εἰς. 77 <καὶ> 90 ἀναλώσεως. Διορθώσεις εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουσι καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν σφαλμάτων τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν σφαλμάτων τοῦ ἀντιγραφῆως. Terminus post quem διὰ τὸ κείμενον τοῦ Ἡσυχίου εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῆς Ἀφηγήσεως, terminus ante quem Συμεῶν ὁ Μεταφράστης καὶ ἴσως ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ὁ ὁποῖος πάντως δὲν τὸ ἐγνώριζεν. Τὰ ὄρια αὐτὰ καὶ ἡ γλῶσσα ἐπιτρέπουσι τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου μεταξὺ 6 καὶ 9. αἰῶνος.

⁸) Σ υ μ ε ὶ ο ν, Μ i g n e, ἐνθ' ἄν. 572 «ὡσπερ γὰρ ἐκ συνθήματος πάντες μίαν αἵρουσι ὁμοῦ τὴν φωνήν» ∞ Θε ο δ ὶ ο υ Πα λ λ α δ ᾶ, «ὡς ἐνὸς στόματος ἀποκρίνονται».

⁹) Θε ο δ ὶ ο υ Πα λ λ α δ ᾶ, § 8 «εἰς κάποιον τόπον ἐπονομαζόμενον Ἀλώνιον».

¹⁰) § 9, 1 «εἰς τὸ καλούμενον μέχρι τοῦ νῦν Ἀλώνιον». Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ δύο σχετικαὶ πρὸς τὸ Ἀλώνιον ἀρχαιολογικαὶ πληροφορίαι εἰς τὴν Ἀφήγησιν: ἀμέσως μετὰ τὴν διὰ ξίφους ἐκτέλεσιν των οἱ Δέκα Μάρτυρες ἐτάφησαν ἀπὸ ἄλλους ὁμοθρήσκους των «ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ». Εἰς τὸ ἴδιον μέρος κατόπιν ἐκτίσθη ναὸς «ἐν τῷ μετὰ ταῦτα κτισθέντι ἀγίῳ ναῷ, ἐνθα τὸν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον ἀνεδήσαντο». 10, 3 καὶ 4. Ἀργότερα ὁμοῦ σὶ σοροὶ των μετεφέρθησαν «ἐν τῷ τῆς πόλεως κοιμητηρίῳ» 12, 2 καὶ Ἡ σ ὺ χ ι ο ς 134.

¹¹) «Κρητικά Χρονικά» Γ, 1949, 86.

¹²) § 5.

¹³) § 3, 4.

¹⁴) στ. 53.

¹⁵) § 3, 4. Πρβλ. καὶ Ψ α λ ι δ ᾶ κ η ν Εὐ γ., ἐνθ' ἄν. 575.

κατὰ δὲ τὰ συνήθη λαϊκώτερα καὶ μεταγενέστερα μηνολόγια καὶ κατὰ τὸν Θεόδωρον Παλλαδᾶν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἦτο ἐπίσης καὶ ὁ Πόμπιος¹⁶.

Πλὴν τοῦ Συμεῶνος, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ Θεόδωρος Παλλαδᾶς ἐγνώριζεν καὶ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸ ἐγκώμιόν του τὸ ἐγκώμιον

16) Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ὁ Συναξαριστής Α, 397 καὶ Ψαλιδάκη, ἐνθ' ἀν. 575. Ἐπειδὴ τὰ κείμενα τῶν Μηνολογίων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βασιλείου εἶναι δυσεύρετα εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ παραθέτω αὐτούσια :

Μηνολόγιον Κων/πόλεως

Οὔτοι ἦσαν ἐπὶ Δεκίου τοῦ βασιλέως ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ, οὐκ ἐκ μιᾶς πόλεως, ἀλλ' ἐκ διαφόρων τῆς νήσου μερῶν· ὑπῆρχον γὰρ ἀπὸ μὲν τῆς μητροπόλεως Γορτύνης πέντε, Θεόδουλος, Σατορνῖνος, Εὐπορος, Γελάσιος καὶ Εὐνικιανός, ἀπὸ δὲ Κνωσοῦ Ζωτικός, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπινείου Λεοβένης Πόντιος καὶ ἐκ τοῦ εἰνείου Πανόρμου Ἀγαθόπους, ἐκ δὲ Κυδωνίας Βασιλίδης καὶ ἀπὸ Ἡρακλείου Εὐάρετος. Οὔτοι παρὰ τῶν ἀπίστων τῷ τῆς νήσου ἄρχοντι παρεδόθησαν, ὁ δὲ τῷ δήμῳ ἐπέτρωπεν κατὰ τοὺς βωμοὺς τῶν εἰδώλων περιάγειν αὐτοὺς καὶ μὴ θύοντας παντοίως αἰκίζεσθαι. Ἐπὶ δὲ τριάκοντα ἡμέρας ὑπὸ τῶν ἀτάκτων καὶ ὑβριστῶν περιελαυνόμενοι καὶ παιζόμενοι καὶ τυπόμενοι καὶ λιθολευστούμενοι καὶ κολαφιζόμενοι καὶ ἐμπινόμενοι καὶ κατὰ γῆς ἐν κοπρίαις ἐλκόμενοι, ὕστερον, προκαθεστέντος τοῦ δικαστοῦ, ὡς ἀνένδοτον εἶχον τὸ φρόνημα καὶ τὴν πίστιν τὴν εἰς Χριστὸν ἀσφαλῆ, στρεβλωθέντες καὶ δειναῖς ἐτέροις βαυάνοις ἐξεϊασθέντες, τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν. Τελεῖται δὲ ἡ αὐτῶν σύναξις ἐν τῷ μαρτυρείῳ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, πλησίον τῶν Πλακιδίας.

Πρβλ. Propylaeum ad acta Sanctorum Novembris. Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adjectis Synaxariis selectis, opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis 1902, 337-340.

Μηνολόγιον Βασιλείου

Οὔτοι ἦσαν ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεκίου ἐν τῇ νήσῳ τῆς Κρήτης, οὐκ ἀπὸ μιᾶς πόλεως, ἀλλ' ἐκ διαφόρων μερῶν καὶ ἀπὸ μὲν τῆς μητροπόλεως Γορτύνης ἦσαν πέντε, Θεόδουλος, Σατορνῖνος, Εὐπορος, Γελάσιος, Εὐνικιανός, ἀπὸ δὲ Κνωσοῦ Ζωτικός, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπινείου Λεοβένης Πόντιος, ἐκ δὲ τοῦ Πανόρμου Ἀγαθόπους, ἀπὸ δὲ Κυδωνίας Βασιλίδης καὶ ἀπὸ Ἡρακλείου Εὐάρετος. Οὔτοι κρατηθέντες παρὰ τῶν ἀπίστων τῷ τῆς νήσου ἄρχοντι παρεδόθησαν, ἐκεῖνος δὲ τῷ πλήθει τοῦ λαοῦ προσέταξεν εἶναι αὐτοὺς καὶ περιάγειν εἰς τοὺς βωμοὺς τῶν εἰδώλων καὶ εἰ μὴ θύσουσιν, ἰσχυρῶς ὡς θέλουσιν αὐτοὺς τιμωρήσασθαι· ἐπὶ τριάκοντα δὲ ἡμέραις περιελαυνόμενοι, παιζόμενοι, τυπόμενοι, λιθοβολούμενοι, κατὰ γῆς ἐν κοπρίαις συρόμενοι, ὕστερον τοῦ ἄρχοντος προκαθίσαντος ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπεκεραλίσθησαν, εὐχαριστοῦντες μέχρι τέλους τῷ Θεῷ.

Πρβλ. Il menologio di Basilio II (cod. Vaticano Greco 1613) I Testo, Turin 1907 (Codices e Vaticanis selecti, vol. VIII) 269 καὶ Siraprie der Nersessian, Remarks on the date of the Menologium and the Psalter written for Basil II, «Byzantion» XV, 1940/41, 104-125.

ΠΙΝ. Α'

Τὸ Μαρτύριον τῶν Ἁγ. Δέκα. Μικρογραφία ἐκ τοῦ Μηρολογίου τοῦ Βασιλείου II (Cod. Vatic. Grecus 1613)

+ ΜΗΝΙ ΤΩ ΑΥΤΩ ΚΓ΄ :-

 ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΩΝ ΔΕ
 ΚΑΙ ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥ-
 ΡΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ-
 ΛΟΣ ΜΕΝ ΔΙΟΤΙ Τ-
 ΘΡΥΛΛΑ ΜΕΛΗΣ ΔΙΟΞΙ-
 ΕΤΟΣ ΚΡΗΤΗΣ ΟΜΕΝ
 ΤΟ ΚΑΛΛΟΣ ΟΔΕ ΤΟ
 ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΟΜΕΝ
 ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΛΙΜΕΝΑΣ
 ΟΔΕ ΤΩΝ ΑΡΩΜΑΤΩΝ
 ΚΡΑΣΙΜ ΚΑΙ ΤΟ ΤΩΝ
 ΚΑΡΠΩΝ ΑΦΟΡΟΝ
 ΕΓΩ ΔΕ Ο ΠΑΝΤΑ
 ΤΑΛΑΜΙΚΑ ΚΑΙ
 ΗΡΜΟΝΗ ΜΑΞΙΣΤΑ ΕΙ-
 ΠΟΙΜΕ ΤΟΥ ΤΑΥΤΗΣ ΔΗ-
 ΜΟΥΡΓΟΥ ΦΟΡΑΝ ΤΑΥ-
 ΤΗΜ ΠΡΟ ΤΩΝ ΑΛΛΩ-
 ΘΡΩ ΤΙΣ ΔΗ ΞΤΟΣ
 ΟΚΑΡ ΠΟΣ ΣΤΙΣ ΟΤΟ

ΣΟΥ ΤΟΣ ΤΗΣ ΡΗΘΥΝ ΚΟΣ
 ΜΟΣ ΤΙΣ ΘΕΡΟΣ ΚΙ
 Ο ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩ-
 ΧΟΡΟΣ Ο ΠΑΙ ΜΟΝ ΜΕΝ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΟ ΠΑΝ ΤΗΝ
 ΜΕΝ ΘΕΑ ΜΑΤΩΡ Η ΔΙ-
 ΣΟΥ ΠΑΝ ΤΩΝ ΔΕ ΑΝ-
 ΚΥΣΜΑΤΩΝ Ω ΦΕΛΙ-
 ΜΥΤΑΤΟΝ ΟΙ ΔΕ ΚΑΙ
 ΦΗΜΙ ΤΟΥ ΧΥ ΑΣΦΑΝΙ-
 ΤΑΙ ΟΙ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΜΕΝ
 ΠΡΟΒΛΟΥΣ ΤΩ ΓΩΜ
 ΜΑΙΟΤΑΤΑ ΔΕ ΚΑΙ Ύ-
 ΠΕΡ ΧΥ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝ
 ΤΩ ΟΙ ΚΑΙ ΚΑΛΟΙΣ
 ΟΥ ΤΩΣ Δ' ΑΠΟ ΔΕ ΔΑ-
 ΚΑΙ ΤΑ ΤΡΟΦΕΙΑ
 ΤΙ ΜΕΙΣ ΟΣΗ ΑΥΤΗΝ
 ΞΕΙΩΣΑΝ ΤΩ ΤΩ ΜΑΡ-
 ΤΥΡΕ ΚΩΣ ΕΝ ΤΑΥΤΗ

Μικρογραφία του Μαρτυρίου των Ἁγίων Δέκα εἰς κώδικα τῆς
 Ἱ. Μονῆς Ἁγ. Λαύρας (Κώδιξ Μονῆς Λαύρας 427).

τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσολυμίτου. Εἰς τὸ ἀπλοῦν καὶ μὲ πλεῖστα κρητικὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα στολισμένον κείμενον τοῦ Θεοδώρου Παλλαδᾶ παρουσιάζεται αἰφνιδίως μία ἀρχαΐζουσα λέξις, τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς σπεύδει ἀμέσως νὰ μεταφράσῃ: οἱ μάρτυρες ὀδηγούμενοι εἰς τὸν τόπον τῆς θυσίας στρέφονται ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον καὶ λέγουν: «ἴωμεν ἀδελφοί, ἴωμεν, ἄς πᾶμεν, ἄς ὑπᾶμεν»¹⁷. Τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀνδρέου, χρησιμοποιομένην καὶ κάλιν ὑπὸ τῶν μαρτύρων, τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἄλλον: «ἴωμεν, λέγοντες, ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας, ἴωμεν»¹⁸. Προφανῶς ὁ Θεόδωρος Παλλαδᾶς εὗρε τὴν λέξιν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀνδρέου καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησε καὶ αὐτός. Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε καὶ διὰ τὸν ἴδιον, οὔτε καὶ διὰ τοὺς ἀκροατάς του θὰ εἶχε σημασίαν, ἔσπευσε νὰ τὴν μεταφράσῃ. Μεθοδολογικῶς τὸ στοιχεῖον καὶ μόνον αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν τῶν δύο αὐτῶν ἐγκωμίων. Ὑπάρχουν πάντως καὶ ἄλλα στοιχεῖα: οἱ δέκα μάρτυρες συνελήφθησαν κατὰ μὲν τὴν Ἀφήγησιν ἐπειδὴ ἀντέδρασαν εἰς τὸ διάταγμα τοῦ ἀνθυπάτου περὶ συμμετοχῆς εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Τύχης¹⁹, κατὰ τὸν Ἡσύχιον ἀπλῶς συνεπεία τῶν διωγμῶν τοῦ Δεκίου²⁰, κατὰ τὸν Συμεῶνα ἀναζητηθέντες μὲ ὅσους ἄλλοις δὲν ἦσαν Χριστιανοί²¹, κατὰ δὲ τὸν Θεόδωρον Παλλαδᾶν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης²², ἀφ' οὗ ἀντέδρασαν αὐτοβούλως καὶ οἰκειοθελῶς εἰς τὸ διάταγμα περὶ διωγμῶν ὑπερασπίσαντες δημοσίᾳ τὴν πίστιν των καὶ προκαλέσαντες οὕτω αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὸ μαρτύριόν των.

Μεταξὺ τῶν δύο ἐγκωμίων ὑπάρχει ἐπίσης ἀντιστοιχία καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθυπάτου, νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῶν Δέκα Μαρτύρων διὰ τῆς ὑποσχέσεως μεγάλων ἀνταμοιβῶν²³. Τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀναπτύσσεται οὔτε εἰς τὴν Ἀφήγησιν, οὔτε εἰς τὸν Ἡσύχιον, οὔτε εἰς τὸν Συμεῶνα. Ἀποδεικτικὴν ἐπίσης δύναμιν, μικροτέραν πάντως ἀλλ' ἐνδεχομένως ἐνισχύ-

¹⁷) Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Θεόδωρος Παλλαδᾶς ἔχει καὶ ἀλλαχοῦ ἀρχαίας φράσεις, τὰς ὁποίας καὶ μεταφράζει ἀμέσως. Π.χ. «Παῦσε λοιπὸν ἀπειλῶν μας καὶ ἀνταπειλησόμεθά σοι μὴ μᾶς φοβερίζῃς ἢ σὲ θέλομεν φοβερίζομεν».

¹⁸) 5, 2. Εἰς τὸ ἐγκώμιον ὅμως τοῦ Ἀνδρέου πρὸ τῆς καταδίκης των ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος.

¹⁹) 1, 3. «προσεκαλεῖτο ἐγγράφως πάντας τοὺς οἰκοῦντας τὴν χώραν».

²⁰) στ. 49 κ.έξ.

²¹) *Migne*, ἐνθ' ἀν.: «ἀνεζητοῦντο τοίνυν καὶ ἀνευρίσκοντο πάντες . . . μεθ' ὧν καὶ ὁ ἱερός οὗτος χορός».

²²) 5, 1 κ.έξ. ∞ Θεόδωρος Παλλαδᾶς 4, 539.

²³) 7, 3. ∞ Θεόδωρος Παλλαδᾶς 6, 512: «νὰ προσκυνήσῃτε τοὺς μεγάλους θεοὺς νὰ σᾶς δώσω τιμὲς καὶ δόξας».

ουσαν τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα, ἔχουν τρεῖς ἐκφράσεις κοιναὶ καὶ εἰς τὰ δύο ἐγκώμια, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα αἱ δύο πρῶται χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν αὐτὴν ἐνότητα ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος: «πυρὸς ὄντες ὑπέκκαυμα» ∞ «κρίοντας κάρβουνα»²⁴ «ψευδώνυμοι θεοὶ» ∞ «τὴν ψευδῆ ὀνομασίαν ὁποῦ τοῦ ἐδώκατε»²⁵, «κυκλοφορικῆν» ∞ «κυκλοφορικῶς»²⁶.

Ἐκ τῶν πηγῶν τῆς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Θεόδωρος Παλλαδάς διὰ τὸ ἐγκώμιόν του ἔλαβε πληροφορικὰ κυρίως στοιχεῖα, δευτερευόντως δὲ ἐρμηνευτικὰ ἢ φραστικά. Τὸ ὑπόλοιπον περιεχόμενον, ἀποτελοῦν ἄλλωστε τὸ οὐσιαστικὸν καὶ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἐγκωμίου, εἶναι προσωπικὴ σύνθεσις τοῦ συγγραφέως ἀξιόλογος καὶ κατὰ τὴν μορφήν καὶ κατὰ τὴν οἴσιαν, μορφικῶς μὲν μὲ ἀφθονὰ λαϊκὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐκφράσεις καθιερωθείσας ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν παιδείαν, οὐσιαστικῶς δὲ μῖγμα συνήθους θεολογικῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ προσωπικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας: τυπικὸν θρησκευτικὸν κείμενον τῆς Κρητικῆς Ἀναγεννήσεως²⁷. Μέσα ἀπὸ τὰς γραμμάς του πνέει, ἀληθινά, ἕνας καινούριος ἀγέρας: Ὁ παλαιὸς βυζαντινὸς βιογράφος ἁγίων δύσκολα θὰ κατενόει ἐκφράσεις ὅπως ἡ ἀκόλουθος τῶν ἁγίων πρὸς τὸν ἀνθύπατον: «μὴ μᾶς φοβερίζεις ἢ οὐ θέλομεν φοβερίζομεν· βάλε εἰς τὸν τοῦν σου πῶς ἔχεις τὰ κάμης μὲ Δέκα Μάρτυρας, μὲ δέκα ἄνδρες Κρητικούς»²⁸, καὶ δυσκολώτερον ἀκόμη ἐπεισόδια, ὅπως τὸ τελευταῖον τοῦ ἐγκωμίου, ὅπου οἱ Δέκα Μάρτυρες μεταβαίνοντες εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου στήνουν τὸν χορὸν καὶ ἀρχίζουν τὸ τραγούδι²⁹. Εἶναι τὸ ἴδιον πνεῦμα ἐδῶ τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τοὺς Κρητὰς ζωγράφους τῆς Ἀναγεννή-

²⁴) Ἀ ν δ ρ έ α ς 8, 15 ∞ Θεόδωρος Παλλαδάς 6, 544.

²⁵) Ἀ ν δ ρ έ α ς, ἐνδ' ἄν. ∞ Θεόδωρος Παλλαδάς § 6, 544.

²⁶) Ἀ ν δ ρ έ α ς 2, 4 ∞ Θεόδωρος Παλλαδάς § 8.

²⁷) Ὁ τομεὺς αὐτὸς δὲν ἔχει μελετηθῆ οὔτε ἀπὸ τοὺς Νεοελληνιστὰς οὔτε ἀπὸ τοὺς θεολόγους, ὅσον θὰ ἔπρεπε. Πρωταρχικὸν καθῆκον εἶναι νὰ ἐκδοθῶν τὰ ἀνέκδοτα κείμενα, ἰδίως δὲ αἱ ὁμιλίαι Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Σκούφου καὶ αἱ μεταφράσεις, ὑπὸ Κρητῶν, ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἰς τὴν δημοτικὴν, ὅπως π.χ. ἡ μετάφρασις τοῦ «Βαρλαάμ >αὶ Ἰωάσαφ» ὑπὸ τοῦ Βενετσᾶ (πρβλ. Dawkins R. M., A Cretan translation of Barlaam and Joasaph, «Medium Aevum» I, 2, 122-133) καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου (κῶδιξ 47 τῆς λούρας τοῦ Ἀγίου Σάββι εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἱερουσαλήμ· πρβλ.: Παπαδοπούλου Κεραμέως Α., Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, II, Πετρούπολις 1894, 92).

²⁸) § 6, 545.

²⁹) § 7.

σεως εἰς τὴν εἰκονογραφίαν περὶ τῶν Ἁγίων Δέκα νὰ ἀνατρέψουν τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ κυριωτέρου ἥρωος τοῦ μαρτυρίου, τοῦ Θεοδούλου: Κατὰ μὲν τὴν Ἀφήγησιν ὁ Θεόδουλος «ἦν αὐτῶν προεσβύτερος», κατὰ δὲ τὸν Διονύσιον τὸν ἐκ Φουρνᾶ «νέος ἀγένειος»⁸⁰ — ὁ συνετὸς Θεόδουλος τῆς παραδόσεως ἔγινε ἐδῶ «παλληκᾶρι».

Καὶ τὸ δεύτερον ἐκδιδόμενον ἐνταῦθα ἐγκώμιον, τοῦ Γερασίμου Παλλαδᾶ, υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Παλλαδᾶ, παρουσιάζει καὶ αὐτὸ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον· ὁ συγγραφεὺς ἔρριψε τὸ βάρος τῆς ὁμιλίας του εἰς τὸ ἠθικὸν νόημα τοῦ μαρτυρίου, παρέλειψε δὲ τὰ πληροφοριακὰ στοιχεῖα, ἀρκεσθεῖς μόνον εἰς τὴν μνειάν τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου καὶ τοῦ ἐκ τῶν Δέκα Θεοδούλου. Τὰ ἀφηγηματικὰ ὅμως θέματα τοῦ ἐγκωμίου του εἶναι ἀξιοσημεῖωτα: Ὁ Θεόδουλος ἦτο ὁ «γεροντότερος»⁸¹, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς τῶν Ἁγίων Δέκα εἰς τὴν φυλακὴν «ἐφάνη ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ τοὺς ἔδειξε τὰ στέφανα νὰ τοὺς στεφανώσῃ»⁸², κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαρτυρίου των εὐρίσκοντο πλησίον των ἄγγελοι ψάλλοντες, τὸ δὲ μαρτύριόν των ἦτο μεταξύ ἄλλων δοκιμασιῶν ὅτι «τοὺς ἔσεραν ἄγρια ἄλογα»⁸³ καὶ τοὺς ἐκτυποῦσαν «δήμιοι μὲ νεῦρα βοῶν»⁸⁴. Ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ τὸ περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Θεοδούλου ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὴν Ἀφήγησιν· εἰς τὴν Ἀφήγησιν ἐπίσης ὑπάρχει ἓνα ὄραμα τῶν μαρτύρων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς των εἰς τὴν φυλακὴν παρεμπερὲς πρὸς τὸ μνημονευόμενον ἐδῶ ὑπὸ τοῦ Γερασίμου Παλλαδᾶ: «πληρωτάντων γὰρ αὐτῶν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ τὰς συνήθεις εὐχὰς καὶ μικρὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπικαμυσάντων εἰς ὕπνον, πικρατὰς αὐτοῖς νεανίας λευχειμονῶν ἐβόησεν. Ἐγγὺς τὸ στάδιον, ὁ στέφανος τῆς ἀρθρασίας ἔτοιμος»⁸⁵. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι βεβαίως ἀνεπαρκῆ διὰ νὰ ἀποδείξουν σχέσιν μεταξύ τοῦ κειμένου τῆς Ἀφηγήσεως καὶ τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Γερασίμου Παλλαδᾶ, δεδομένων μάλιστα τῶν διαφορῶν μεταξύ των· νομίζω πάντως ὅτι δὲν εἶναι λάθος ἂν ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ παράδοσις τὴν ὁποίαν εἶχε

⁸⁰) Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἐκδοσις Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν Πειρουπόλει 1909, 159: «Οἱ δέκα μάρτυρες: Ὁ Θεόδουλος νέος ἀγένειος. Ὁ Σατορνῖτος νέος ἀρχιγένης. Ὁ Εὐπορος νέος στρογγυλογένης. Ὁ Γελάσιος νέος ἀρχιγένης. Ὁ Εὐνικιανὸς γέρον ὀξυγένης. Ὁ Ζωτικὸς νέος ὀξυγένης. Ὁ Ἀγαθόπους νέος ἀγένειος. Ὁ Βασιλίδης νέος στρογγυλογένης. Ὁ Εὐάρεστος νέος σγουροκέφαλος μουσιακίζων. Ὁ Πόμπιος γέρον ὀξυγένης».

⁸¹) § 2.

⁸²) § 2.

⁸³) § 5.

⁸⁴) § 3.

⁸⁵) § 4, 4.

ὕπ' ὄψιν του ὁ Γεράσιμος Παλλαδᾶς περιεῖχε στοιχεῖα προβληθέντα ἤδη ὑπὸ τῆς ᾿Αφήγησεως· τοῦτο εἶναι νομίζω περισσότερο ἐμφανὲς ἀπὸ τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεοδοίου, τοῦ «γεροντότερου» μεταξὺ τῶν μαρτύρων. Μόνον ἡ ᾿Αφήγησις ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεόδουλος ἦτο πρεσβύτερος. Ὁ Γεράσιμος Παλλαδᾶς προσέθεσε βεβαίως στοιχεῖα ἰδικά του—ὅπως τὸ ὅ,τι «τοὺς ἔσεργαν ἄγρια ἄλογα» — ἡ λεπτομέρεια ὅμως τῆς ἡλικίας τοῦ Θεοδοίου εἶναι προφανῶς δάνειον, δάνειον μάλιστα τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐχρησιμοποίησε μὲ κατανόησιν, διότι ἐνῶ λέγει ρητῶς ὅτι ὁ Θεόδουλος ἦτο «γεροντότερος», περαιτέρω διηγεῖται ὅτι ὅλοι οἱ μάρτυρες διεξεδίκουν καθεὶς πρῶτος τὸν θάνατον «ὅτι εἶμαι γεροντότερος ἀπὸ τὸν ἄλλον»⁸⁶. Ἡ πρὸ τοῦ θανάτου ἀντιδικία ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον θὰ ἐγνώριζε βεβαίως ὁ Γεράσιμος Παλλαδᾶς⁸⁷, λόγῳ τῆς εἰς ἀναρίθμητα χειρόγραφα κυκλοφορίας του καὶ τῆς μεγάλης δημοτικότητός του.

Καθ' ὅσον γνωρίζω, τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἐκδεδομένα κείμενα περὶ τῶν ᾿Αγίων Δέκα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἀνώνυμος ᾿Αφήγησις, τὰ ἐγκώμια ᾿Ανδρέου Κρήτης, Ἡσυχίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου, Θεοδώρου Παλλαδᾶ καὶ Γερασίμου Παλλαδᾶ, τὰ Μηνολόγια Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βασιλείου, ὁ Συναξαριστής, αἱ ὁδηγίαι περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος εἰς Διονύσιον ἐκ Φουρνᾶ καὶ δύο μικρογραφίαι, εἰς κώδικα τῆς μονῆς ᾿Αγίας Λαύρας (εἰς τὸ ὄρος ᾿Αθως)⁸⁸ καὶ εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ II τοῦ Βούλγαροκτόνου⁸⁹. Πλὴν τούτων, δεόν νὰ ἀναφερθῶσιν εἰσέτι ἡ ἀπολεσθεῖσα ἀρχικὴ ἀφήγησις⁴⁰ καὶ ἡ μνεία τῶν ᾿Αγίων Δέκα εἰς τὴν πρὸς Λέοντα τὸν Α' ἐπιστολὴν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης⁴¹ ὡς καὶ τὸ ἐνταῦθα ἐν παραρτήματι ἐκδιδόμενον ἐπίγραμμα τοῦ Μιχαὴλ ᾿Αποστόλη (1469-1472). Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις ὅλων αὐτῶν τῶν κειμένων εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

⁸⁶) § 6.

⁸⁷) M i g n e, ἐνθ' ἀν. 972: «κατὰ τοῦτο μόνον ἐφιλονείκουν, τίς ἂν αὐτῶν πρῶτος ὑπέλθῃ τὸ ξίφος».

⁸⁸) Κώδιξ μονῆς Λαύρας 427, φ. 127α Λ α υ ρ ι ὡ τ ο υ Σ π. καὶ Ε ὑ σ τ ρ α τ ι ᾶ δ ο υ Σ ω φ., Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας, Cambridge, Mass, 1925, 61.

⁸⁹) ᾿Αναδημοσιεύεται ἐδῶ (Πίν. Α') ἀπὸ τὸ εἰς σημ. 16 ἀναφερόμενον φωτοτυπικὸν ἀντίγραφον τοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ.

⁴⁰) «Κρητικὰ Χρονικὰ» Γ, 1949, 89.

⁴¹) «Κρητικὰ Χρονικὰ» Γ, 1949, 98. Δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ εὑρω εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard, ὅπου ἐγράφη ἡ παρούσα

Ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἀπολεσθείσης ἀφηγήσεως (3. ἢ 4. αἰῶν) προῆλθεν ἡ σωζομένη Ἀφήγησις (5. αἰῶν), ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἀνδρέου (717-724), ἐκ τῆς σωζομένης Ἀφηγήσεως τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἡσυχίου (6.-9. αἰῶν) καὶ τὸ Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου (10. αἰῶν)· ἐκ τῆς ἀπολεσθείσης ἀφηγήσεως καὶ ἐκ τῆς σωζομένης τὰ Μηνολόγια Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βασιλείου (10. αἰῶν) καὶ ὁ «Συναξαριστῆς» (μεταβυζαντινόν), ὅπως ἐπίσης καὶ αἱ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Διονυσίου εἰκονογραφίαι (μεταβυζαντινόν)· ἐκ τοῦ Συμεῶνος, τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ τοῦ Συναξαριστοῦ τὸ ἐγκώμιον Θεοδώρου Παλλάδα (τοῦ 1633) καὶ ἐκ τῆς σωζομένης Ἀφηγήσεως μετὰ τοῦ Συμεῶνος τὸ ἐγκώμιον Γερασίμου Παλλάδα (περὶ τὰ μέσχα τοῦ 17. αἰῶνος). Ὅπως προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἢ σωζομένη Ἀφήγησις ὑπῆρξεν ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως ἡ πηγὴ ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα. Μεταγενεστέρως ποιᾶν τινα ἐπίδρασιν ἐξήσκησεν καὶ Συμεῶν ὁ Μεταφράστης. Τὸ μόνον κείμενον, διασωθὲν ἄλλωστε εἰς ἓν καὶ μόνον χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἄνευ συνεχείας εἶναι τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἡσυχίου.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων κειμένων μεταξύ των. Ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως ἡ διὰ τῶν κειμένων αὐτῶν διήκουσα ἱστορία τῆς λατρείας τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων ἐν Κρήτῃ εἶναι, νομίζω, ἰδιαιτέρως διδακτικὴ. Τὸ παλαιότερον κείμενον, ἐξαιρουμένης τῆς πρώτης ἀφηγήσεως, ἡ ὁποία δὲν διεσώθη, εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τῶν ἐπισκόπων Κρήτης πρὸς Λέοντα τὸν Α', περιέχουσα τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ παρουσία τῆς ομάδος αὐτῆς τῶν ἁγίων προστατεύει τὴν νῆσον ἀπὸ τὰς αἰρετικὰς διδασκαλίας. Τὸ δεύτερον κείμενον, ἡ σωζομένη Ἀφήγησις, εἶναι ἡ ἱστορία τῆς διαπάλης ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας — αὐτοῦ δηλαδὴ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν 5. μ.Χ. αἰῶνα ἦτο ἢ ἐθεωρεῖτο ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία — πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ συγγρα-

μελέτη, τὴν «Ἀκολουθίαν τῶν Ἁγίων Δέκα» καὶ συνεπῶς δὲν εἶμαι εἰς θεοὶν νὰ καθορίσω τὴν σχέσιν τῆς πρὸς τὰ ὡς ἄνω κείμενα. Καθ' ὅσον γνωρίζω, αὕτη ἐτυπώθη εἰς Ἰ λ α ρ ί ω ν ο ς, Ἀκολουθίαι . . . Ἀθῆναι 1877, σελ. 139-152 (P e t i t L., Bibliographie des acolouthies grecques, Brussels 1926, XXV καὶ 184) καὶ Ξ η ρ ο υ δ ά κ η Ε Ὑ., Ἀκολουθίαι.

Τὸ κείμενον εἰς «Μηναῖα ὄλου ἐνιαυτοῦ» II, Ρώμη, 1892, 594-611 ὑπεθυμίζον ἀορίστως Ἀνδρέαν Κρήτης (πρβλ. π. χ. χορὸς ἀγιόλεκτος Μηναῖα 596 καὶ Ἀνδρέας στ. 94. χρυσός, σμύρνα καὶ λίβανος Μηναῖα 599, Ἀνδρέας 61) φαίνεται ὅτι ἔχει γραφῇ ἐπὶ τῇ βίσει τυπικῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν ἐγκωμίων Ἀνδρέου Κρήτης καὶ Συμεῶνος. Τὸ πρόβλημα πάντως τῶν Ἀκολουθιῶν εἶναι τόσον περίπλοκον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰδικωτέρα μελέτη τοῦ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ἁγίων Δέκα.

φεὺς ἀφηγεῖται τὸ μαρτύριον τῶν Ἁγ. Δέκα ὡς μαρτύριον τῶν πρώτων Χριστιανῶν καὶ ὡς θεμέλιον λίθον διὰ τὸ μέλλον. Καὶ ἂν ἀκόμη τὸ κείμενον αὐτὸ δὲν ἔχει γραφῆ εἰς τὴν Κρήτην, προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπου γνωρίζοντα καλῶς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν τῆς νήσου : «*Ὁ ἀνθύπατος ἔφη : οὐκ ἔστιν ὕλη νεκρά· ἢ οὐχ ὄρατε τοὺς παρесиῶτας σοφοὺς, οἵτινες πεπεισμένοι εἰσὶν τὴν τοῦ μεγάλου Διὸς δύναμιν καὶ τῆς μητρὸς τῶν θεῶν κατὰ τε τὴν πόλιν ταύτην καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἱερά. . . .*» ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν Κρητῶν λογίων τῶν ὑπερασπιζομένων τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων : «*οὗτοι οἱ παρесиῶτες σοὶ λογάδες τῶν Ἑλλήνων, οἷς σὺ μαρτυρεῖς ὡς σοφοῖς, ἀπόγονοι τοῦ Διὸς τυγχάνουσιν, ἀνθρώπου γενομένου θνητοῦ καὶ ἀσελγεσιῶτου, κατὰ Μίνωα καὶ Ραδάμανθυν, καὶ αὐτοὶ δὲ τοῦ Κρητῶν ἔθνους τυγχάνοντες, ὧν ἐδόκει ὁ Ζεὺς βασιλεύειν*»⁴². Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς διαπάλης «Ἑλληνισμοῦ» καὶ Χριστιανισμοῦ κινεῖται καὶ τὸ τρίτον κείμενον, τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἐξ Ἱεροσολύμων ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἀνδρέου. Ἡ σκοπιὰ ὅμως αὐτὴν τὴν φορὰν εἶναι ὑψηλοτέρα ὁ Ἀνδρέας Κρήτης ὁμιλεῖ ὡς φιλόσοφος μὲ τὴν πείραν καὶ τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν τοῦ προσέφερον ἡ ἐργασία τῶν Ἀπολογητῶν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἀπολογητικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ὁποίαν ἀναπτύσσουν οἱ Ἅγιοι Δέκα εἰς τὸν ἀνθύπατον δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ τὴν ὀξύτητα καὶ βιαιότητα τῶν πρὸς τὸν ἀνθύπατον τῆς Ἀφηγήσεως λόγων τῶν Ἁγίων Δέκα εἶναι νηφαλία, φιλοσοφικὴ ἐπίκρισις τῶν — ἀνυπάρκτων ἄλλωστε εἰς τὴν πραγματικότητα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀνδρέου — ὑπερμάχων τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς θρησκείας. Δι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἡ διεξοδικὴ θεολογικὴ ἐπιχειρηματολογία του εἰς τὸ ἐγκώμιον τῶν Ἁγίων Δέκα εἶναι ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὸ τμῆμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν κίνδυνον ἐπιδρομῆς τῶν Ἀράβων. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Ἀνδρέας συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῶν ἄλλων κειμένων· ἐκεῖ ὅμως ὅπου οἱ Ἅγιοι Δέκα ἐπροστάτευον τὴν νῆσον ἀπὸ τὰς αἱρέσεις — κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τῶν ἐπισκόπων — ἢ συνετέλεσαν διὰ τῆς θυσίας των εἰς τὴν ὀριστικὴν συντριβὴν τῆς ἀρχαίας θρησκείας — κατὰ τὴν Ἀφήγησιν — τώρα προστατεύουν τὴν νῆσον ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Ἄλλοι καιροί, ἄλλα αἰτήματα.

Τὰ ἐγκώμια τοῦ Ἡσυχίου καὶ Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου δὲν

⁴²⁾ Ὑπάρχουν πολλὰ τεκμήρια ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ Ἀφήγησις ἐγράφη εἰς Κρήτην. Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει τὰς ἑδρας ἐπισκοπῶν, τὴν ἀκριβῆ τοποθεσίαν τοῦ «Ἀλωνίου» («*ἔξωθεν δὲ τῆς πόλεως ἀπαγχθέντες εἰς τὸ καλούμενον μέχρι τοῦ νῦν Ἀλώνιον — ἀνωτέρω δὲ τοῦτο μικρὸν τυγχάνει τῆς πόλεως*»), τὰς ἰδιαιτέρας πατρίδας καὶ τῶν Δέκα μαρτύρων. Τὴν εἰς Κρήτην συγγραφὴν τῆς Ἀφηγήσεως δέχεται καὶ ὁ Franchi Pio de' Cavalieri.

ἔχουν νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν πολύ. Τὸ πρῶτον εἶναι περίληψις τῆς σωζομένης Ἀφηγήσεως, τὸ δὲ δεύτερον στομφῶδες καὶ πομφολυγῶδες κατασκευάσμα, ὅπως ἄλλωστε αἱ περισσότεραι ἄλλαι βιογραφίαι ἁγίων ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος. Ἐλλείπει καὶ ὁ πλοῦτος πληροφοριῶν τῆς Ἀφηγήσεως καὶ ἡ πνευματικότης τοῦ Ἀνδρέου καὶ ἡ ἀπλότης τῶν ἐγκωμίων Θεοδώρου καὶ Γερασίμου Παλλαδᾶ. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διίδη κανεὶς πέραν ἀπὸ τὰς ρητορικὰς ἀποτροφὰς καὶ τὴν ἀοριστολογίαν εἶναι ποιά τις ἀνησυχία τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τὴν τύχην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Κρητῶν—τὸ ἐγκώμιον ἔχει γραφῆ μεσοῦντος τοῦ δεκάτου αἰῶνος, εἰς ἐποχὴν διαλύσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης λόγῳ τῆς Ἀραβικῆς κατοχῆς. Ἐὰν ἡ ἀνησυχία αὕτη ὑπάρχει πράγματι εἰς τὸ κείμενον, τότε δὲν στερεῖται τοῦτο ἐνδιαφέροντος⁴³.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα κείμενα, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῶν Ἁγίων Δέκα καὶ τὰ δύο ἐκδιδόμενα ἐδῶ ἐγκώμια: Καὶ εἰς τὰ τρία αὐτὰ μνημεῖα ὑπάρχει, ὡς διέπυσα κεντρικὴ ἔννοια, μία νέα ἀντίληψις περὶ τοῦ θέματος: τὴν ἀντίληψιν αὕτην θὰ τὴν ὠνόμαζα «νεοελληνικὴν»: Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἁγίων Δέκα ἀπὸ «γεροντιότερος», κατὰ τὴν παράδοσιν, γίνεται τώρα «νέος ἀγένειος»: τὸ μαρτύριον προσλαμβάνει τώρα στοιχεῖα ἀπὸ λαϊκὰς παραδόσεις, παραμύθια κλπ., ἀγγέλους, ἄγρια ἄλογα, πετροβολισμοὺς ἀπὸ παιδιὰ, ἀνάκρισιν τῶν Ἁγίων Δέκα ἀπὸ τὸν ἀρχοντα «μὲ συνάθροισμα μεγιστάνων καὶ πολλῶν ἀρχόντων», χορὸν τῶν μαρτύρων — προφανῶς πεντοζάλη· ἀλλάσσει καὶ ἡ γλῶσσα: ὁ «ἀνθρώπατος» γίνεται τώρα «γενεράλης» καὶ τὸ γραπτὸν αὐτοκρατορικὸν διάταγμα «διαλαλημός». Ἡ παλαιὰ πίστις καὶ ἡ παλαιὰ ἱκεσία ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ: «Καὶ ἡ Κρήτη ἂν ἴδῃ ὄρητα καὶ μάνιτα Θεοῦ παρενθὺς νὰ φέρῃ τὰ αἵματα τῶν Δέκα παίδων, νὰ κράξῃ τοὺς Ἁγίους Δέκα, εὐθὺς καλοσυνεύει τὸν θεόν, καὶ τὸ αἷμα τοῦτο ὅπου θέλει χυθῆ ἐδῶ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης, ἅς καθαρῶς κάθε πλάνη διαβολικὴ..... καὶ οἱ κεφαλῆς τοῦτες αἱ δέκα νὰ στέκουσι ἐμπροστὰ εἰς τὸ Βῆμα σου, νὰ ἔχουσι δύναμιν τόσην καὶ θάρρος, ὥστε ὅποια ὥρα θέλουσι σὲ παρακαλέσει οἱ Κρητικοί, δι' ἀγάπην ἰδικὴν μας, ἢ ἀπευχόμενοι, ἅς ἔχουσι τὸ ζητούμενον»⁴⁴. Προκειμένου περὶ ὀρθοδόξου Κρητὸς ἱερέως, γρά-

⁴³) Πρβλ. «Κρητικὰ Χρονικά» Γ', 1949, 91-92 (περὶ τῆς ταφῆς τῶν λειψάνων τῶν Ἁγίων Δέκα εἰς Κωνσταντινούπολιν). Περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Συμεῶνος ἀκολουθῶ τὸν J u g i e M., Échos d'Orient 26, 1923, 5 κ.ἑξ.

⁴⁴) Ἀξιοσημειωτὸς εἶναι εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον ἡ ἔννοια «πλάνη διαβολικὴ», ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔννοεῖται βεβαίως ἡ αἰρετικὴ διδασκαλία. Ἦδη εἰς τὴν ἐπιστολὴν τῶν ὀκτὼ ἐπισκόπων πρὸς τὸν Λέοντα τὸν Α' εἶχε διατυπωθῆ ἡ ἰδία ἔννοια: «temptationibus haereticis», ὅπως: αἱ εἰς τὴν Ἀφήγησιν 12, 3: «δλη

φοντος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 17. αἰῶνος, Βενετοκρατουμένης εἰσέτι τῆς Κρήτης καὶ ἐν ὄψει τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ὀθωμανῶν, εἶναι προφανές ὅτι οἱ Ἅγιοι Δέκα καλοῦνται αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ προστατεύσουν τὴν νῆσόν των ἀπὸ ἄλλους τώρα κινδύνους.

Διὰ τῶν γενομένων ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεων ἐγένετο σαφές ὅτι οἱ Ἅγιοι Δέκα ἔχουν πολὺ μεγαλυτέραν θέσιν εἰς τὴν παράδοσιν ἀπὸ ὅ,τι ἐνομίζαμεν ἕως τώρα. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἀφηγήσεως καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἡ ἐορτὴ των ἐτιμᾶτο εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον, εἰς τὰς κρισίμους δὲ ὥρας τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ τέλους τῆς Βενετοκρατίας, ἦτο πάντοτε σταθερὸν σημεῖον ἀναφορᾶς καὶ ἡ πηγὴ ἀπὸ ὅπου ἀνεμένετο βοήθεια καὶ προστασία ⁴⁵.

δυνάμει τοὺς ἀπατεῶνας αἰρετικούς, ὅσοι δ' ἂν μάθωσι προσπελάσαντας τῇ νήσῳ, ὡς λύκους ἀπὸ ποίμνης διώκοντες» καὶ εἰς Ἡ σ ύ χ ι ο ν 134, κ.έξ.: «ἔκιοιτε γοῦν οἱ Κρηῖτες ἀκέραιον σπεύδειν ἔχειν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν». Οἱ «ἀπατεῶνες αἰρετικοὶ» τῆς Ἀφηγήσεως εἶναι βεβαίως ὅσοι κατὰ τὸν 5. αἰῶνα διεφιλονείκουν πρὸς τὴν ἐπίσημον ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου. Χαρακτηριστικὸν ὅμως εἶναι ὅτι τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς τὴν Κρήτην, μετὰ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου, εἶχεν ἐμφανισθῆ «ἀπατεῶν τις Ἰουδαῖος» παριστάνων τὸν Μωϋσῆν, ὁ ὁποῖος «ἐφ' ὄλον οὖν ἐνιαυτὸν περιήει καθ' ἑκάστην τῆς νήσου πόλιν» καὶ ἐπειθε τοὺς ὀμοδόξους τοῦ ὅτι θὰ τοὺς ὠδήγει «διὰ ξηρᾶς τῆς θαλάσσης» εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶχε κάμει, φαίνεται, μεγάλην ἐντύπωσιν διότι τὴν ἀναφέρουν διὰ μακρῶν διάφοροι. Πρβλ. π.χ. Σ ω κ ρ ἄ τ η ς VII, 38, (M i g n e 67, 825) καὶ A g a r i u s, Kitab al-Unwan, Patrologia Orientalis, VIII, 414.

⁴⁵) Κλείων διὰ τῆς παρουσίας εἰσαγωγῆς εἰς τὰ δημοσιευόμενα δύο ἐγκώμια τὴν ἰδικὴν μου συμβολὴν εἰς τὸ θέμα περὶ τῶν Ἁγίων Δέκα Κρήτης, ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω καὶ δημοσίᾳ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Ἀρκαδίας κ. Εὐγένιον Ψαλιδάκη. Αἱ τυχὸν ἀτέλεια τῶν δύο αὐτῶν συμβολῶν εἰς τὴν μελέτην τοῦ θέματος ἀνήκουν βεβαίως εἰς ἐμέ. Ὅ,τι ἄλλο ὑπάρχει καλόν, δίκαιον εἶναι νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὰς συζητήσεις τὰς ὁποίας εἶχομεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ φίλου εἰς τὴν φιλόξενον ἐπισκοπὴν του, εἰς Μοῖρες Μεσαρᾶς, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1946. Φόρος τιμῆς ἐπίσης ἀνήκει καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους ἐρευνητὰς οἱ ὁποῖοι συνέβαλον εἰς τὴν μελέτην τοῦ θέματος: Εἰς τὸν ἄλλοτε Μητροπολίτην Κρήτης Εὐμένιον Ξηρουδάκη, εἰς τὸν θεολόγον κ. Ἐμμανουὴλ Πετράκη καὶ εἰς τὸν Pio Franchi de' Cavalieri, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν πρὸ τριῶν ἐτῶν σπουδαίαν συμβολὴν ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ κατόπιν, μαθὼν ὅτι διὰ τὸ ἴδιον θέμα ἐνδιεφέροντο καὶ τὰ «Κρητικὰ Χρονικά» παρητήθη εὐγενέστατα πάσης περαιτέρω ἐρεῦνης. Εἰς τὸν Θεολόγον κ. Παναγιώτην Χρήστου ὁ ὁποῖος κατὰ παράκλησίν μου ἀνέλαβε τὴν ἐκδοσιν τῶν κειμένων Θεοδώρου καὶ Γερσσίμου Παλλαδᾶ ἐκφράζω καὶ ἐδῶ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗ, ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΔΕΚΑ

Εἰς τὸν κώδικα Parisinus Graecus 1744 (de l'ancien fonds grec), ff. 37-58, σώζεται αὐτόγραφον ἔργον τοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Γόρτυναν τῆς Κρήτης ἐγκατασταθέντος κλασσικοῦ φιλολόγου καὶ θεολόγου Μιχαὴλ Ἀποστόλη ὑπὸ τὸν τίτλον : « Ἀποστόλη τοῦ Βυζαντίου, στίχοι ἰαμβικοί, ἠρωικοὶ καὶ ἠρωοελεγεῖοι εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ εἰς τοὺς ἔλλογίμους τῶν ἁγίων »¹. Πρόκειται περὶ 133 ἐπιγραμμάτων ἐπὶ τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν γνωστοτέρων ἐκ τῶν ἁγίων, γραφέντων κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ὑπὸ τὴν σύνθετον μορφήν, δύο ἰαμβικῶν στίχων, ἑνὸς ἠρωικοῦ καὶ ἑνὸς ἠρωοελεγείου. Τὸ ἔργον, ὅπως διηγεῖται ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης εἰς τὸν ἐκδοθέντα ἤδη ὑπὸ Émile Legrand πρόλογον², ἐγράφη κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἐμμανουὴλ Ἀτραμυτινοῦ (εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε καὶ τὸ ἀφιεροῖ), ἑνὸς ἐκ τῶν Κρητῶν μαθητῶν του, καλοῦ κωδικογράφου³ καὶ φίλου διαπρεπῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως⁴.

Εἰς τὴν σελίδα 44^v ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθον, ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε, ἐπίγραμμα :

*Μηρὶ τῶ αὐτῶ κγ' Εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας
δέκα, τοὺς ἐκ Κρήτης καὶ ἐν Κρήτη.
Ὅσοι φιλοῦσι τὴν πανθαύμαστον Κρήτην,
παθημάτων λυτροῦσθε μάρτυρες δέκα.
Τιμήεντα δέκ' ἄνθεα Κρήτης πέφνε σίδηρος.
Κρήτη ἐνὶ κραναῇ δέκα μάρτυρας εἶλεν ἀτειροῆς
χαλκός, ὁμοῦ πάντας ἰσοθέους ἀνέρας.*

Ὁ Noiret χρονολογεῖ τὰς πρὸς τὸν Ἐμμανουὴλ Ἀτραμυτινὸν σωζομένας ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη κατὰ τὴν περίοδον 1469-

¹) O m o n t H.. Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale II, 1888, 134.

²) L e g r a n d E., Bibliographie Hellénique I, 1885, LXVIII.

³) V o g e l M. G a r d t h a u s e n V., Die griechischen Schreibern des Mittelalters und der Renaissance, 1909, 116.

⁴) L e g r a n d E., ἐνθ' ἄν. II, 1885, 258, σημ. 3.

1472⁵. Ἐπειδὴ αἱ σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν ἐτραχύνθησαν ἀργότερον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ βιαιότατον φυλλάδιον τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη: «Λόγος κατὰ Ἐμμανουηλοῦν μαρρωτάτοι ἀυτοῦ φοιτηταῖν, τοῦ μὲν Κρητὸς Ἀτραμυντινοῦ, τοῦ δὲ Εἴλωτος»⁶, προφανῶς κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐποχὴν 1469-1472 δέον νὰ ἔχουν γραφῆ καὶ τὰ ἐπιγράμματα⁷.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

⁵) Noiret Hip., *Lettres inédites de Michel Apostolis*, 1889, 29.

⁶) British Museum Sloane 324. Τμήματα τοῦ φυλλαδίου ἐδημοσιεύθησαν εἰς Noiret, ἐνθ' ἀν. 154-164. Τὸ κείμενον τὸ ἐμελέτησα καὶ ἐγὼ εἰς τὸ British Museum, νομίζω δὲ ὅτι ὀρθῶς ὁ Noiret ἀπέφυγε νὰ τὸ δημοσιεύσῃ ὀλόκληρον. Ἡ βιαιότης τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη εἶναι ἀχαλίνωτος!

⁷) Ἐνδεχομένως μάλιστα ἢ εἰς Noiret 133, CXX ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη πρὸς τὸν Ἐμμανουὴλ νὰ σχετίζεται μὲ τὰ ἐπιγράμματα.